

سرگذشتِ سایه‌ها

هفتا: مقاله از: عَلمهٔ ملانصرالدین دربارهٔ زنان و کودکان

ترجمه

فرهاد دستکویی

عضو هیئت علمی دانشگاه باادب کرمان

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه:	دشتکی نیا، فرهاد، ۱۳۴۴، گردآورنده، مترجم
عنوان و نام پدیدآورنده:	سرگذشت سایه‌ها
هفتاد مقاله از مجله ملاتصرالدین	در باره کودکان و زنان
مشخصات: تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۹۵	مشخصات ظاهری: رقی، ۱۶۰، مصور.
وضعیت فهرست نویسی: فیا	شایک: ۷-۳۹-۶۰۸۲-۹۶۴-۹۷۸
یادداشت: نمایه.	یادداشت: کتابنامه.
عنوان دیگر: هفتاد مقاله از	مجله ملاتصرالدین در باره زنان و کودکان.
موضوع: زنان ایران -- وضع اجتماعی	قرن ۱۳ اق -- مقاله‌ها و خطابه‌ها.
موضوع: زنان ایران -- وضع اجتماعی	قرن ۱۳ اق -- مقاله‌ها و خطابه‌ها.
موضوع: ایران -- اجتماع اجتماعی	قرن ۱۳ اق -- مقاله‌ها و خطابه‌ها.
رده بندی کنگره:	۱۳۹۵ ق ۴ س ۲/۵/۱۷۳۵ HQ
رده بندی دیویی:	شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۹۷۲۴۴
۳۰ ۴۲۰ ۵۵	

نشر تاریخ ایران (شرکت سهامی خاص)، تهران، خیابان فلسطین، ساختمان ۱۱۰، طبقه سوم، شماره ۴۰۴، تلفن: ۶۶۴۶۳۰۳

سرگذشت سایه‌ها

هفتاد مقاله از مجله ملاتصرالدین در باره زنان و کودکان

فرهاد دشتکی نیا

نظارت بر اجرا: سعاد پیرا، نشر تاریخ ایران
 طرح جلد: فریبا علایی
 لیتوگرافی، چاپ، صحافی: القدير
 شایک: ۷-۳۹-۶۰۸۲-۹۶۴-۹۷۸
 ISBN: 978-964-6082-39-7
 چاپ اول: ۱۳۹۵
 تیراژ: ۱۰۰۰

حق چاپ محفوظ و در اختیار نشر تاریخ ایران است.

فهرست مطالب

۹	یادداشت مترجم
	فصل یک: مقالاتی دربارهٔ زنان
۱۵	پاسخ به خاله نخ تاب
۱۷	مسئله زن
۱۹	روزنامه‌ها
۲۱	بهار
۲۳	نامه به لولو خورخوره
۲۵	زن
۲۶	زنان مسلمان و زنان ارمنی
۳۱	سایه‌های دیرینه
۳۳	فرزند دختر
۳۵	زن حساس
۳۷	سرگرمی
۳۸	خاله نخ تاب
۴۱	اثبات حق
۴۲	مادر
۴۴	تحصیل پسران ممنوع
۴۷	کفش
۴۹	مریم خانوم
۵۲	زنان ما
۵۴	غرولند
۵۶	چفت
۵۷	گنجه
۶۰	مجلس زنانه
۶۱	آداب ازدواج
۶۳	زنان ما
۶۶	زنان ما
۶۷	پاسخ به خاله پا سوراخ
۶۸	فیلسوفان
۷۱	روس
۷۳	گزیده اخبار
۷۴	خانوم‌ها
۷۷	لیلی خانوم شاه‌تختلی
۷۸	چهارصد دختر
۸۱	بدبخت شد
۸۲	خیگ

۸۴	دنده کج
۸۷	آیت باخاندان
۸۹	مرامنامه
۹۰	مسئله زن
۹۳	درد
۹۵	مرد می آید
۹۷	زنبارگی
۹۹	استادان تزویر
۱۰۱	تربیت دختران
۱۰۲	زنان ثروتمند
۱۰۳	زنده
۱۰۵	بالن مخمل برای الاغ حمام
۱۰۷	ر باکو به قره باغ
۱۰۹	وا
۱۱۱	پهنار
۱۱۳	اتلا زن
۱۱۴	برای بزرگان ادا هنگ گویجای
۵۱۱	برای روستا
۱۱۷	زورشان به زن می

فصل دو: مقالاتی - ربره نان

۱۱۸	ترقی مدرسه ها
۱۲۰	مدرسه
۱۲۱	کتاب درسی جدید
۱۲۳	پاسخ به یک گرجی
۱۲۵	پاسخ به مسئله ای دشوار
۱۲۷	نصیحت حکما
۱۲۸	لئونتیوف
۱۳۰	داس
۱۳۱	گرسنه ها
۱۳۲	مبارک باشد
۱۳۳	بچه های ما
۱۳۵	داستان های کوتاه
۱۳۶	تاثیر کودک
۱۳۸	اصول تربیت
۱۳۹	در جستجوی مرگ
۱۴۱	خیر و شر
۱۴۲	مدرسه ها
۱۴۵	منابع و مآخذ
۱۴۷	کتابها و مقالات
۱۴۸	فهرست اعلام

یادداشت مترجم

مجله «ملانصرالدین» (۳۱- ۱۹۰۶م / ۱۳۱۰- ۱۲۸۵ ش) از تأثیرگذارترین نشریات قفقاز، به صورت هفته‌نامه و به زبان ترکی آذربایجانی، در ۷۴۸ شماره چاپ و منتشر می‌شد. ۳۴۰ شماره از آن در تفلیس، ۸ شماره در تبریز و ۴۰۰ شماره در باکو انتشار یافت. در آن بیست و پنج سال، چند بار، به دلیل اعتراض برخی مرتجعان، آغاز جنگ جهانی اول و مشکلات مالی انتشارش متوقف شد. مدیر و سردبیر آن، جلیل محمد قلی زاده (۴ رانویه ۱۹۲۰ - فوریه ۱۸۶۶ / ۱۵ دی ۱۳۱۰- ۲۱ بهمن ۱۲۴۴) بود. اجداد او از اهالی خوی بودند که به عنوان مهاجرت کرده و خود او در روستای «نهرم» از توابع نخجوان به دنیا آمده بود. محمد قلی زاده (ملانصرالدین) توانسته بود در مجله‌اش زمینه فعالیت تعدادی از برجسته‌ترین نویسندگان و شاعران قفقاز را فراهم کند. در یک سو شاعران و نویسندگانی مانند میرزا علی‌اکبر طاهر زاده صابر (هوپ‌هوپ)، علی نظمی، عبدالرحیم حق وردیف و حاجی بیگوف و در سوی دیگر گرایش‌های دموکراتیک داشتند، و در سوی دیگر، سوسیالیست‌هایی مانند نریمان نریمانوف، صمد آقا آقا‌معلی اوغلو، علی حیدر قاریوف بودند که در مجله قلم می‌زدند. این‌ها را می‌توان مانند عینعلی سلطان، سلمان ممتاز و عمر فائق نعمان زاده هم بودند که هم در مجله نقش داشتند و هم در تهیه مطالب آن. روشنفکرانی چون محمد سعید اردوبادی، عظیم عظیم زاده، اسکاتر ایوانوویچ شمرنلینگ و روتر (سه نفر اخیر کاریکاتورست‌ها) مجله زدند) نیز هر کدام نقش مهمی در انتشار مجله داشتند. این نویسندگان گرایش‌های فکری متفاوتی داشتند ولی در مجله ملانصرالدین که رویکردی انتقادی و طنزآمیز به پدیده‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی داشت، گرد هم آمده بودند.

مسئله اصلی مجله ملانصرالدین مبارزه با خرافات مذهبی و مرتجعان بود. مبارزه با استبداد سلاطین و کیف‌ما یشاء شاهان ایران و شاهزاده‌ها، خوانین، حکام و گماشتگان حکومت مسائل دیگر او بودند که بخش مهمی از مطالب مجله را به خود اختصاص داده

بود. مبارزه با سیاست‌های استعماری قدرت‌های بزرگ هم بخشی از درونمایه مجله را شکل می‌داد. اغلب این مضامین با رویکردی طنزآمیز و همراه با کاریکاتور در مجله ارائه می‌شد و همین مسئله در کنار زبان ساده مجله سبب نفوذ گسترده آن در سرزمین‌های قفقاز، ایران، ترکیه، کریمه، ازبکستان، ترکمنستان و مصر شده بود.

یکی از مهمترین دغدغه‌های ملانصرالدین وضعیت زنان و کودکان شرق میانه بود که در اغلب شماره‌های مجله در قالب‌های مختلفی مانند سرمقاله، مقاله، گزارش، خبر، اعلان و کارناوال به آن توجه قرار می‌گرفت. دو قشری که بیش از نیمی از جمعیت جوامع هدف مجله را تشکیل می‌دادند ولی جایگاه و نقش آن‌ها در جامعه به مثابه سایه‌هایی بود که محدودیت‌های گوناگونی بر آن‌ها تحمیل شده بود. وضعیت نامطلوب زنان و کودکان، مطالعه بر روی سرنوشت و جایگاه زنان و کودکان غربی و مقایسه وضعیت زنان مسلمان با زنان روسی، ارمنی، اروپایی و آمریکایی از جمله عواملی بود که باعث توجه ملانصرالدین و نویسندگان آن به مسئله زنان شده بود.

پیش از انتشار مجله ملانصرالدین، بحث حقوق زنان و کودکان از سوی برخی از روشنفکران و روزنامه‌ها در ایران و قفقاز مطرح شده بود. از نیمه دوم قرن سیزدهم هجری قمری برخی از روشنفکران ایرانی مانند میرزا فتحعلی اخوندزاده بر ضرورت آموزش و تربیت دختران تأکید کرده بودند. میرزا آقاخان کرمانی هم بر موقعیت نامطلوب زنان زمانه خود توجه نشان داده و از منتقدان سرسخت وضعیت زنان بود که به‌اندازه‌نی‌ها رانده شده بودند. طالبوف تبریزی مهمترین آثارش را به شیوه‌های آموزش نوین برای کودکان اختصاص داد. برخی از روشنفکران ضرورت آموزش زنان و کودکان را با مسئله انحطاط ایران گره زده بودند و راه برون رفت از عقب ماندگی تاریخی را تأسیس مدارس جدید برای آموزش کودکان به سبک جدید می‌دانستند. در دوره مظفرالدین شاه قاجار (۱۲۸۵-۱۲۷۵ ش) در میان پیشروان فرهنگ نوین هم زمزمه‌هایی مبنی بر تأسیس مدارس دخترانه مطرح شده بود. پس از انقلاب مشروطیت مسئله حقوق زنان و کودکان علاوه بر روشنفکران، توسط خود زنان نیز مطرح شد. زنان روشنفکر به تأسیس مدارس دخترانه،

انجمن‌های خیریه و روزنامه پرداختند و بر نقش‌آفرینی بیشتر زنان در فعالیت‌های اجتماعی تأکید کردند. پس از مشروطیت هم بودند شاعران و روزنامه‌نگارانی مانند «عارف قزوینی» و «عشقی» که در اشعارشان از حقوق زنان و کودکان دفاع می‌کردند. مقارن این تحولات در ایران در قفقاز و سایر سرزمین‌های شرق میانه نیز از نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی/ سیزدهم هجری قمری حقوق زنان و کودکان مطرح شد. روشنفکران قفقاز تحت تأثیر آثار روشنفکران غرب درباره زنان قرار گرفتند که به زبان روسی ترجمه شده بود. رساله «انقیاد زنان» نوشته «جان استوارت میل» به اذعان جلیل محمد قلی‌زاده در خاطراتش، را شناخت. و سایر دوستانش با مسئله حقوق زنان و کودکان موثر بوده است. روند طریقی مانند زنان کودکان آرام آرام راه خود را به جراید قفقاز هم باز کرده بود. برای نخستین بار محمد آقاساه‌خان می‌لی بود که در روزنامه‌اش «شرق روس»، اولین روزنامه قفقاز به زبان ترکی، مسئله «آزادی دختران» و «آزادی زنان» را مطرح کرد و با اعتراض شدید گروه‌های سنتی مواجه شد. رفته‌آنها که جلیل محمد قلی‌زاده هنگام طرح «آزادی زنان» در «شرق روس» از نویسندگان آن روزنامه بود و هنوز ملانصرالدین متولد نشده بود. مجله ملانصرالدین اولین مجله‌ای بود که در شرق میانه مسائل زنان و کودکان را مطرح کرد اما از اولین مجله‌هایی بود که به طور گسترده به حوزه مختلف موقعیت زنان و کودکان توجه کرد و صراحتاً به دفاع از حقوق زنان پرداخت. در مقابل جریان‌های مخالف حقوق و آزادی زنان ایستاد. یک بار به دلیل انتشار مقاله‌ای به نام «انسان مسلمان و زنان ارمنی» درباره زنان با امضای «ملانصرالدین» که نوشته مدیر و سردبیر مجله، جلیل محمد قلی‌زاده بود توقیف شد و سردبیر آن حداقل دو بار به دلیل دفاع از حقوق زنان در مجله توسط علمای قفقاز و ایران تکفیر شد.

مجله ملانصرالدین چنان که در مقالات مجموعه حاضر نیز بازتاب یافته است، مسئله زنان و کودکان را با رویکردی آسیب‌شناسانه از وجوه مختلفی مورد توجه قرار داده است. ازدواج زنان (ازدواج دختران در سنین پایین، چند همسری، صیغه)، آموزش زنان، خشونت علیه زنان، حجاب زنان، آزادی زنان، آموزش و پرورش کودکان و جایگاه زنان

و کودکان در جامعه از مضامین اصلی مجله درباره زنان و کودکان بود. ملانصرالدین در پرداختن به مسئله زنان و کودکان فقط روایت گر موقعیت زنان و کودکان نیست، بلکه به علل ایجاد آن موقعیت نیز توجه کرده و به نقد مستمر جامعه پدرسالار و مفسران مترجم دین و مقدس مآبان که آنها را مهمترین موانع دستیابی زنان و کودکان به حقوق بشر می‌دانست، همت گماشته بود. ملانصرالدین با رویکردی انتقادی و طنزآمیز راه برون رفت از آن موقعیت نامطلوب را هم نشان می‌داد و آن را در آموزش دختران و نقد مستر مخالفان حقوق زنان و کودکان می‌دانست.

مطالعه دیدگاه‌های ملانصرالدین درباره زنان و کودکان می‌تواند آگاهی‌های دست‌اولی هم از موقعیت زنان و کودکان ایرانی و مسلمان در اوایل قرن بیستم میلادی در اختیارمان بگذارد و هم باعث آشنایی بیشتر با نحوه مواجهه روشنفکران شرق میانه که تعدادی از مهمترین آنها از نویسندگان معاصر ایران بودند، با مسئله زنان و کودکان شود. مقالات مجموعه حاضر شاید گام کوچکی به این برای این شناخت و آشنایی.

سرگذشت سایه‌ها، گزیده‌ای ست از مقالات مسئله ملانصرالدین درباره زنان و کودکان. واژه «مقاله» برای نوشته‌های این مجموعه انتخاب شده است. چون چند نوشته این مجموعه، «مقاله» نیست، حتی «مقاله‌ای خود مجله ملانصرالدین هم به آن چند نوشته نمی‌توان «مقاله» گفت. شاید واژه «نمایش» مناسب‌تر باشد. اما جلیل محمدقلی زاده، که بخش عمده‌ای از مقالات مجموعه حاضر نوشته‌های اوست، نوشته‌های خود را در ملانصرالدین «مقاله» می‌داند. از این رو، ما هم با اندک تسامح، در عنوان فرعی، از واژه «مقاله» استفاده کردیم. باری، از هفتاد مقاله، پنجاه و سه مقاله درباره زنان و هفده مقاله درباره کودکان است. تعدادی از مقالات از مجله ملانصرالدین که مترجم به آنها دسترسی داشت (هشتاد و دو شماره) و تعدادی دیگر، از مجموعه آثار جلیل محمدقلی زاده^۱ که جلد‌های دوم و سوم آن حاوی مقالات او در ملانصرالدین است، ترجمه شده‌اند. مقالاتی که شماره صفحه آنها ذکر شده است، از متن اصلی

ملانصرالدین و مقالاتی که فاقد شماره صفحه هستند، از مجموعه آثار جلیل محمد قلی زاده ترجمه شده‌اند. مقالاتی که با امضای «ملانصرالدین»، «جیرجیرک»، «دمدمی مزاج»، «دلکک»، «دیوانه»، «جغفور بغور فروش» و «مال نخجوان» نوشته شده است از جلیل محمد قلی زاده، سردبیر مجله، است. «خرمگس» در ملانصرالدین امضای عبدالریم حق وردیف، عمر فائق نعمان زاده و قربانعلی شریف اف بود. «تبدار» امضای علی غمگسار بود که با امضای «بیحال» هم در ملانصرالدین می‌نوشت. «خال» یا «سوراخ» علی شمعچی زاده بود که بخش‌هایی از شاهنامه را هم به ترکی آذربایجانی ترجمه کرد. رد. «دردمند» هم امضای کریم بیگ اسماعیل اف بود. مترجم با وجود تحقیقات گسترده نوشت «خاله نخ ریس»، «تیشه»، «آذرخش»، «پری خان خانم»، «ژولیده» و «شاکی» را شناسایی نکرد. چهار مقاله هم بدون امضا است.

ترتیب مقالات مجموعه حاضر بر اساس تاریخ انتشارشان است. پانویست‌ها از مترجم است و تاریخ‌های میلادی هم به جری سبسی برگردانده شدند.

سخن پایانی این که در ترجمه این مجموعه به استادان و دوستانم یاری ام کردند که لازم می‌دانم از آنها سپاسگزاری کنم. در ابتدا از استاد فرزانه و آزاده‌ام، جناب آقای دکتر عباس قدیمی قیداری سپاسگزاری می‌کنم که سخاوتمندانه بر بزرگواری، شماره‌هایی از مجله ملانصرالدین را که در اختیار داشتند، به من سپردند. از دست مرحومندم آقای دکتر مهدی میرکیایی که ترجمه را خواندند و تذکرات سودمندی دادند. نیز از سرکار خانم فائزه توکلی که زمینه چاپ این مجموعه را فراهم نمودند، صمیمانه سپاسگزارم. سپاسگزار سرکار خانم دکتر منصوره اتحادیه هستم که پذیرفتند مقالات را در نشر تاریخ ایران چاپ کنند. قدردان سرکار خانم پیرا، مدیر داخلی نشر تاریخ ایران و نیز کارکنان نشر تاریخ ایران هستم که برای چاپ کتاب زحمت کشیدند. در پایان خودم را مدیون بردباری زهرا و سارینا می‌دانم که همواره تحمل ام کرده‌اند، به پاس بردباری‌شان سپاسگزارشان هستم.